

BORIS PERIĆ & TOMISLAV PLETENAC,
FANTASTIČNA BIĆA ISTRE I KVARNERA,

izd. Vuković i Runjić, Zagreb, 2008.

Fantastika, ono što je iz fantazije izmaštano, tlapnja ili sanjarija, ono što nema svoj oslonac u stvarnosti, paradoksalno ili ne, dio je ljudske realne svakodnevice. Nekada štrige, štriguni i krsnici, danas, sustavno s napretkom tehnologije, izvanzemaljci i NLO-i, fantastično je uvijek prisutno kao nevidljiva potka koja je na svoj specifičan način uređivala, i još to čini, ljudsku sliku svijeta u kojem živi. Mogućnost spoznaje stvarnosti u svojoj dubini i punini oduvijek je bila prijeporno pitanje čovjeka kao razumskog bića. Nakon Descartesa i pozitivista razum juriša k svim segmentima ljudskog života osvajajući ih znanstvenom preciznošću i mogućnošću provjere. Ipak, ono što je tzv. fantazija izmiče razumskom te je on stavlja u pretinac predznanstvene ili dječje faze ljudskoga roda. Povijest obiluje primjerima koji opisuju na svoj način ono što je čovjeku nedostupno, ono što ne može spoznati ni objasniti, ali je sastavni dio njegova života. To su thonske mračne sile, razna nadnaravna bića koja utjelovljuju prirodne snage i opisuju ih na svoj pomalo groteskan način. Sam misterij smrti obuzima ljudsku pažnju tradicionalnih sredina kao jedina ljudska izvjesnost, dok mu suvremena civilizacija, orijentirana na hedonizam i materijalizam, pokušava, reklo bi se bezuspješno, umaći. Fantastično kao da je oduvijek bilo pandan onom zbiljskom te tako garantira "uređenost svijeta", a s obzirom na to da je razumu skriveno, generira osjećaj jeze, strave i straha (jer bojimo se onoga što ne poznajemo). Kako se ono reflektira na ono regionalno i povijesno Istre i Kvarnera, opisuje nam knjiga *Fantastična bića Istre i Kvarnera* Borisa Perića i Tomislava Pletenca.

Istra, odvojena Učkom, u narodnoj predaji oduvijek je bila mjestom tajni. Korpus o fantastičnim bićima dobro je sačuvan, a karakteristike vezane za istarski kulturni kompleks odgovaraju i onom na Kvarneru, posebno na otocima. Knjiga se sastoji od trinaest poglavlja (*Pukotina fantastičnog, Štrige/štriguni i krsnici, Štrige i štriguni u "popularnoj kulturi", Eskurs: Jure Grando, Atila, Noćni teror mora, Zmaj s Trsata, Duhovina – The Killer Fog, Zakopano blago, Urečljivoac – The Evil Eye, Priroda Orka i kako se obraniti, Književne refleksije: orci, divovi, psoglavci..., Malik, Malik na menadžera si nalik*) koja su popraćena bilješkama.

Svakako najpoznatija istarska fantastična bića štrige su i štriguni koji žive među "običnim pukom" naizgled normalnim životom. Aktivni u skupinama uglavnom noću, uništavaju usjeve, a zbog njih se razbolijeva stoka. Razlog postojanja na raskrižjima malih kapelica upravo je taj da spriječi njihovo okupljanje. Riječ *strigoi* romanskog je podrijetla, dok je *comprnica* izvedenica od njemačke riječi *zaubern* (čarati). Autori napominju da uspostavljanje odnosa jednakosti između riječi štriga i vještica nije sasvim moguće jer riječ vještica implicira na vještinu, znanje koje se učenjem stječe, dok se kod štriga radi o nasljednoj karakteristici. Kod štriguna se zamjećuju i elementi šamanizma, tj. on može kontrolirati svoju dušu tako da se ona u snu pojavljuje kao miš, muha, kukac ili crni pas, s time da svoje moći nikada ne rabi za dobrobit drugih, poput šamana. Štriguna se prepoznavalo po rođenju u "crnome mjehuru" (krvavoj košuljici), koji se potom zašije pod pazuh te im daje moć, ili po malom repiću. S obzirom na primjere iz istarske narodne predaje (koje autori sustavno navode), može se pretpostaviti da se štriguna/štrigu htjelo samo otjerati, ali ne i uništiti. Njihovo postojanje u narodu imalo je svojstvenu društvenu ulogu koja je služila uspostavljanju reda i afirmaciji pozitivnih osobina kod ljudi. Krsnici se, za razliku od štriguna, rađaju u bijeloj košuljici ili kapici (ostacima placenti) te se bore protiv potonjih i njihovi su zakleti neprijatelji. Važnost štriguna u pučkome životu Istre autori potkrepljuju primjerom Miroslava Bertoše iz njegove knjige *Istra između zbilje i fikcije*. U 18. st. stanoviti župnik u Taru proglasio se krsnikom te je po tom načelu djelovao među narodom i štitio ga od napada štriguna. Stara narodna mudrost kazuje da bez postojanja zla u svijetu čovjek ne bi znao što je dobro, tako da se moć štriguna i krsnika, dva metafizička dvojnika, osjeća i danas kao odgojna i pedagoška matrica.

U popularnoj kulturi pojmovi "štriga" i "štrigun" poistovjećuju se i s vampirima. Kasnije je njihov utjecaj, uz utjecaj zlih i strašnih mora, doprinio stvaranju slike modernog vampira, pogotovo grofa Drakule Brama Stokera. Slovenski putopisac i polihistor Janez Vajkard Valvasor u svojim zapisima (*Slava vojvodine Kranjske*) spominje kao štriguna "prvog istarskog vampira" Juru Grandu, čije je ime ujedno i prvo ime nekog vampira koje je ostalo zabilježeno. Za "slučaj" Grando zanimali su se Montague Summers, Joseph von Goerres, Hermann Hesse. Autori donose opis izvršenog egzorcizma nad Jurom Grandom po Valvasorovu opisu.

Tridesetih godina 18. st. srednju Europu i Srbiju tresla je vampirska groznica, a austrijski medicinski stručnjaci potvrdili su postojanje nekolicine. Tako je područje Habsburške Monarhije postalo poprište velikog broja ekshumacija mrtvaca, njihovih dekapitacija i probadanja glogovim kolcem. Bečki dvor morao je osnovati vampirsku komisiju, a carica Marija Terezija bila je primorana objaviti "Vampirski ukaz" kako bi se zaustavilo nesmiljeno oskvrnjivanje grobova. Zanimljiv je navedeni pri-

mjer Ivana Varljena iz Opatije za kojeg se tvrdilo da noću ustaje iz groba i maltretira stanovnike. Njegov egzorcizam naručio je 1881. g. opatijski uglednik, osnivač prvoga gradskog kupališta, Pasquale Jačić, potplativši slugu i lokalnog grobara. Jačić i pomagači uhićeni su, ali pomoću vještog odvjetnika zadobili su minornu kaznu.

Svojevrsnu enigmu predstavlja legenda o Atili u Istri. Atila se pritom predstavlja kao psoglav te ga autori dovode u vezu s legendom o minotauru. Nagađa se da se vjerojatno htjelo prikazati borbu onoga što je u čovjeku animalno i nisko naspram onog što je humano i ljudsko. Tezej tako ulazi s labrisom u labirint i ubija minotaura, pri čemu labris predstavlja ljudsku psihu koja vlastitom snagom lomi okove neznanja i animalnog koje su predstavljene neprirodnim bićem. Huni su nekada protutnjali Istrom, trag čega je ostao u obliku kamenih "Atilinih glava" na fasadama u Tinjanu i Vižinadi. Legende u Istri o Atili najvjerojatnije nemaju baš puno stvarnih poveznica sa stvarnim Atilom, već je uzeta tzv., kako je autori nazivaju, *matrica* strašnog čovjeka koja je imala višedimenzionalnu uporabnu vrijednost, za razliku od mogućnosti svih naknadnih interpretacija. Što se tiče interpretacija, zanimljiva je ona Hortisa Giuseppea Vidossicha u knjizi *Leggende d' Attila in Istria, Miscellanea di studi in onore di Attilo* gdje, tumačeći istarski folklor, negira legende o Atili među slavenskim življem. Sjećanje na Atilu navodno je evocirala slavenska okrutnost pri njihovom doseljenju. Tako i danas neki dijelovi talijanske desnice rado spominju tu "stoljetnu slavensku neciviliziranost".

Knjiga donosi i zanimljivu priču o zmaju s Trsata, bazilisku koji je jedna od glavnih atrakcija Trsatske gradine. Plinije Stariji kaže da je nekoć neki konjanik probio baziliska, biće od čijeg siktanja bježe čak i zmije, no otrov koji se uzdigao uz koplje otrovao je ne samo konjanika već i konja. Ime te nemani smrdljiva zadaha koja može ubiti i pogledom izvodi se iz grčke riječi *basilikos*, što znači "mali kralj". Potekao je navodno iz krvi mitološke Meduze, a u srednjem vijeku morao je biti rođen iz posebnog jajeta koje bi snesao pijetao. Susresti se može kao krilati zmaj ili pijetao s repom zmije i bodljikavim krilima, dok mu broj nogu varira od četiri do osam. Mitološki atributi tog "kralja zmija" uglavnom su jasni, ali što se tiče njegove simbolike u umjetnosti, književnosti i heraldici, tu se nailazi na teškoće i probleme pri interpretaciji. Čudnovato je i to što je tu neman u paru u 19. st. na Trsatsku gradinu dopremio njezin novi vlasnik, ugledni muž Laval Nugent, naručivši izradu od poznatog kipara Antona Dominika Fernkorna. Autori se pitaju kako je moguće da takva zla neman ujedno bude i čuvar grba, grobnice ili umjetnina. Baziliska dovode u vezu s alkemijskim simbolizmom gdje su na hermetički način opisane tajne prirode koje su daleko od doslovnosti i shvaćanja svijeta na crno-bijeli način i gdje pepeo baziliska olovo pretvara u zlato.

Orko je zanimljivo biće koje se zameće među noge istarskih, kvarnerskih i dalmatinskih seljaka. Noću ih on vodi na razna mjesta gdje se zagube i ne mogu pronaći pravi put. Njegova je moć apsolutna transformacija u magarca, miša, kozlića, psa ili ovcu. Autori daju zanimljive komparacije o socijalnoj ulozi orka nekad u ruralnim sredinama i kako se isti psihološki princip predstavlja danas. Njegovo slavensko ime *Mrak* ukazuje na njegove čini, on napravi da čovjek jednostavno ne vidi pravi put ako ne poštuje norme ponašanja koje su nepisane među ljudima zadane. Danas su aktivnosti Orka, onoga koji stvara strah od nepoznatog, veće za autore nego ikad (strah od masovnih epidemija, prirodnih katastrofa, iracionalnog terorizma), a Orko se javlja u obliku lakšeg i bržeg ispunjenja vlastitih fantazija (*Oprah Show*), raznih ideologija, tržišnih i kapitalističkih obećanja. Ponekad je potrebno napraviti odmak i sa suprotne strane od ponuđenog pronaći put iz mraka i, kao što narod kaže, da bi se riješili utjecaja Orka, treba preokrenuti kaput i zamijeniti mjesta cipelama.

U knjizi se spominju i književne refleksije fantastičnih bića kod autora Milana Rakovca te Mate Balote, kojemu ona služe kao *dokument nepatvorene zavičajnosti (Tijesna zemlja)*. Vladimir Nazor služi se njima da bi izrekao svoju socijalnu i političku kritiku društva (*Veli Jože*).

Knjiga završava opisom danas vrlo popularnog malika, macvalića ili pulića. Nje ga je upotrijebila Ivana Brlić Mažuranić u svojim *Pričama iz davnine*, gdje veže istarsko-kvarnerskog malika i dubrovačkog tintilina te nastaje svepoznati Malik Tintilinić. To neobično, sitno biće u raznim je varijantama dio narodnih predaja gotovo svake zemlje, a na prostoru Istre i Kvarnera poprimio je različite osobine: čuvara zakopanog blaga, kućnog duha, patuljka rudara. On je ponekad neka misteriozna, nepoznata sila kojom treba znati upravljati ili dobrodošla pomoć u kriznim situacijama.

Mitovi, legende, narodna predaja o fantastičnom ponekad su u znanstveno-istraživačkom radu neopravdano zapostavljeni. Razlog je tomu što oni nastaju kako bi "objasnili neobjašnjivo", što se uvelike kosi s racionalnošću znanstvenog diskursa. Ipak, njihovu se prisutnost ne može zanemariti i zato ih treba bar pokušati obraditi, bilo kao skup praznovjernih besmislica primitivnog puka ili kao dublje tumačenje prirode od kojeg se moderni čovjek udaljio, tako da je tradicija ostala bogatija tom komponentom. Ova knjiga daje presjek fantastičnih vjerovanja istarskog i primorskog kraja na tragu spomenutog drugog načina nastojeći pronaći ipak smisao u svim tim fantastičnim predajama i povezati ih djelomično i sa suvremenim svijetom. Kako je to "sklizak teren" za znanost, rezultat ostaje u granicama mogućnosti i nagađanja, ali ostaje činjenica da je to za interesente vrlo poticajno i zanimljivo štivo.

Hana Lencović